

Marek Sobczyński

Krajobraz kulturowy, administracyjny i polityczny a region polityczny. Kilka uwag o istocie zjawisk

W artykule dokonano przeglądu definicji oraz poglądów w światowej i polskiej literaturze na istotę krajobrazu kulturowego, krajobrazu administracyjnego i krajobrazu politycznego, i w tym kontekście przedstawiono istotę oraz funkcjonowanie regionu politycznego. Jako przykłady przemian regionów politycznych ilustrujących dyskusję z pierwszej części artykułu wybrano zmiany krajobrazu administracyjnego i mapy politycznej na przełomie XX i XXI w. w przestrzeni postradzieckiej, a także w Afryce, Indiach i Kanadzie.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, krajobraz administracyjny, krajobraz polityczny, region polityczny.

1. Wprowadzenie i zdefiniowanie pojęć

Pojęcie krajobrazu kulturowego wywodzi się z krajobrazowego kierunku badań geograficznych, który rozwinął się w Niemczech na przełomie XIX i XX w., za sprawą Alfreda Hettnera (Isaczenko 1975, s. 318–324). Wprowadzenie do literatury tego pojęcia przypisuje się Otto Schlüterowi na początku lat 20. XX w. (Martin 1981, s. 177). Następnie termin „krajobraz kulturowy” spopularyzował w swoich pracach Carl Otto Sauer (Martin 1981, s. 321, Gregory i in. 2009, s. 411). Równie dawno przeniesiono „krajobraz kulturowy” do polskiej literatury geograficznej. Szerzej zajmowała się nim, wówczas pod nazwą „krajobrazu kulturalnego”, M. Dobrowolska (1948), sprecyzowany zaś został przez S. Arnolda (1951, s. 25–26) jako ogół zmian dokonanych w krajobrazie naturalnym przez człowieka w związku z procesami osadnictwa, zajmowania i wykorzystywania danego obszaru do celów gospodarczych oraz zróżnicowania sposobów budownictwa i fizjonomii osiedli.

Współcześnie natomiast „krajobraz kulturowy” definiowany jest jako fizjonomia powierzchni ziemi, będąca syntezą elementów przyrodniczych i antropogenicznych, powstała w wyniku przekształcenia krajobrazu naturalnego przez człowieka wskutek intensywnego wykorzystania gospodarczego. Krajobraz kul-

turowy zawiera elementy pochodzące z różnych kultur i epok historycznych (Bilska-Wodecka, Balon 2005, s. 201). J. Tyszkiewicz (2014, s. 72) stwierdził, że krajobraz kulturowy formowany jest przez życie grup ludzkich na jakimkolwiek terenie, które przekształcają przyrodę w mniejszym lub większym stopniu. Wydziela w ramach krajobrazu kulturowego (zawężająco nazwanego też krajobrazem osadniczym) inne kategorie krajobrazu: polityczny, gospodarczy, komunikacyjny, wojskowy, historyczny (zabytkowy) oraz sakralny.

W skali uniwersalnej funkcjonuje natomiast definicja krajobrazu kulturowego zaproponowana przez istniejącą od 1992 r. Konwencję Światowego Dziedzictwa (World Heritage Convention). Na 16. sesji tej organizacji ogłoszono warunki wpisywania obiektów na Listę Dziedzictwa Światowego i w Aneksie 3 do przewodnika operacyjnego (*Operational guidelines...* 2008, s. 86), wprowadzającego te procedury, opublikowano definicje trzech kategorii krajobrazu kulturowego.

Wyróżniono krajobraz celowo zaprojektowany i stworzony przez człowieka. Należą do niego obiekty powstałe z powodów estetycznych (ogrody i parki krajobrazowe), często, choć nie zawsze, związane z kultem religijnym lub innymi zabytkowymi budowlami i zespołami. Druga kategoria jest skutkiem organicznej ewolucji krajobrazu wynikającej z impulsu ekonomicznego, społecznego, administracyjnego lub religijnego, który rozwinął się w obecną formę z uwzględnieniem uwarunkowań środowiskowych. Krajobraz taki odzwierciedla proces ewolucji przez formy i funkcje elementów składowych i dzieli się na dwie podkategorie:

- krajobraz reliktowy (skamieniały), kiedy proces ewolucji zakończył się w pewnym momencie w przeszłości w sposób gwałtowny lub wygasając stopniowo; nadal jednak daje się zaobserwować w formach materialnych najistotniejsze cechy takiego krajobrazu;

- krajobraz żywy, który zachowuje aktywną rolę społeczną we współczesnym społeczeństwie poprzez kultywowanie tradycyjnego stylu życia, choć jego ewolucja nadal trwa; w takim krajobrazie uwidaczniają się zarazem znaczące materialne ślady dawnych procesów ewolucji.

Trzecią kategorią jest skojarzeniowy krajobraz kulturowy, którego ochrona jest uzasadniona przez występowanie znaczących dla stowarzyszeń religijnych, artystycznych lub kulturalnych naturalnych obiektów kultu, nawet przy braku towarzyszących im obiektów kultury materialnej.

Analogicznie do krajobrazu kulturowego można zatem zdefiniować termin „krajobraz administracyjny” jako funkcjonujący na danym obszarze system ustroju administracyjnego oraz jego egzemplifikację przestrzenną w postaci wszelkich podziałów przestrzeni stosowanych w procesie administrowania regionem (rządowe i samorządowe jednostki administracyjne wszelkich szczebli

oraz podziały specjalne, np. wojskowe, kościelne) (Sobczyński 1994, s. 11, 1999c, s. 149; 2000a, s. 14; Sobczyński 2006b, s. 5). Do krajobrazu administracyjnego należą także dykasterie, czyli podziały specjalne (Sobczyński 2004, s. 155–156).

Natomiast krajobraz polityczny regionu rozumiany jest z jednej strony jako wynik postaw wyborczych jego mieszkańców, a z drugiej jako rezultat przestrzenny działalności wyłonionych w procesie gry politycznej (lub nakazu administracyjnego) władz lokalnych (Sobczyński 1999b, 2003, s. 121). W literaturze anglosaskiej definiuje się krajobraz polityczny (*political landscape*) jako aktualny stan polityki w danym regionie. Obejmuje on styl rządzenia, kierunek polityki, stosunki pomiędzy stronami sceny politycznej, przekaz i analizy medialne i ogólne nastawienie i zachowanie się elektoratu. Krajobraz polityczny jest obrazem sytuacji politycznej w regionie. Jak podaje Martin Warnke, autorem tego terminu miał być Joseph Goebbels, który stwierdził, że film *Kolobrzeg* (*Kolberg*) w reżyserii Veita Harlana „nie pasuje do krajobrazu politycznego” (Warnke 1994, s. 7). A. Smith (2003, s. 7) uważał, że w sensie potocznym termin „krajobraz polityczny” jest matrycą sił rządowych i opozycyjnych w danym miejscu i czasie. Takie zastosowanie znajduje najczęściej w tekstach publicystyki politycznej i jego synonimem jest „klimat polityczny”. Choć wywiedzione z geografii, oba te znaczenia terminu wydają się być dość odległe od ujęć przestrzennych. W bardziej dosłownym ujęciu „krajobraz polityczny” jest fizycznym porządkiem środowiska stworzonego przez siły polityczne. Tak pojmował ten termin John Brinckerhoff Jackson, założyciel czasopisma „Landscape”. Według tego autora „krajobraz polityczny” miał opisywać megastrukturę stworzonego przez Amerykanów środowiska, szkielet stworzony przez autostrady, granice, miejsca spotkań, pomniki, na którym wszystkie inne segmenty ładu przestrzennego są zawieszane. Jak stwierdził Smith (2003, s. 7), Jackson postrzegał krajobraz polityczny w sposób teleologiczny, gdyż jego celowość ma się ujawnić na końcu procesu, a nie w trakcie jego tworzenia. Jackson pisał bowiem, że „krajobraz polityczny to krajobraz przeznaczony do produkcji praworządnych obywateli, uczciwych urzędników, elokwentnych mówców i patriotycznych żołnierzy”.

A. Smith (2003, s. 10), po analizie licznych tekstów, doszedł do wniosku, że istnieją co najmniej trzy znaczenia pojęcia „krajobraz polityczny”, które stanowią konceptualną platformę dla badań układu przestrzennego władzy cywilnej:

- pomysłowe, estetyczne kierowanie reprezentacją świata w zasięgu ręki;
- wrażliwość wywołująca reakcję obywateli poprzez percepcyjny wymiar przestrzeni fizycznej;
- doświadczenie form, które wskazują, jak poruszać się w stworzonych środowiskach.

Brak definicji krajobrazu politycznego był powodem licznych nieporozumień, podobnie jak niezrozumienie istoty geografii politycznej, czego dobrą egzemplifikacją jest zatytułowanie opracowania poświęconego delimitacji obszarów homogenicznych pod względem postaw wyborczych w Polsce, które wyłoniły się po wyborach 1989 r., mianem *Nowej geografii politycznej Polski* (Florczyk i in. 1989, Sobczyński 2000b, s. 10).

2. Konceptualizacja regionu politycznego

Po raz pierwszy region polityczny został w polskiej literaturze geograficznej zdefiniowany przez Józefa Barbagę jako „obszar jednorodny pod względem badanych cech politycznych” (Barbag 1987, s. 16). Przed ponad dwudziestoma laty Marek Koter zajął się szerzej kwestią regionu politycznego. Regionem politycznym jest taki region geograficzny, o którego wyznaczeniu decyduje przynależność do jednego państwa lub podległość określonej władzy politycznej (Koter 1993, s. 51). Ponieważ granice polityczne są często dobrze widoczne w terenie (Koter 1993, s. 52), i to niejednokrotnie znacznie dłużej niż trwa pełnienie przez nie funkcji bariery przestrzennej jako tzw. granice reliktowe (Sobczyński 1993, s. 92, Kosmala 2003, s. 7), można uznać, iż region polityczny jest istotnym czynnikiem kształtującym krajobraz administracyjny. Francuski geograf Jean Bruhnes w swojej klasyfikacji dyscyplin geografii człowieka wyróżnił nawet odrębną subdyscyplinę – geografii administracyjną, umiejscowioną w ramach właściwej geografii politycznej stanowiącej, według tego autora, poddyscyplinę geografii historycznej (Bruhnes 1947, s. 312).

Region polityczny jest zatem rezultatem formowania się krajobrazu administracyjnego, natomiast zróżnicowanie krajobrazu politycznego nie kreuje regionu politycznego, choć jednocześnie ewidentnie względnie trwałe regiony homogeniczne da się w tym krajobrazie wydzielić, co udowodniły liczne badania geografii elektoralfnej (m.in. Matykowski 1997, s. 17–19, Kowalski 1998, s. 280, 2000, s. 105–118, 2003, s. 38–44, Szul 2003, s. 56, Zarycki 2003, s. 65–68, Barwiński 2006, s. 7–8). Pojawia się zatem kwestia, jak nazwać regiony homogeniczne pod względem postaw wyborczych, jeśli nie można już użyć terminu „region polityczny”, a analogicznie skonstruowany termin „region wyborczy” nie wydaje się oddawać istoty zjawiska? Termin „region elektoralfny” jest już używany do określenia sformalizowanych przestrzeni wydzielanych w trakcie procesu przeprowadzania wyborów jako okręgi lub obwody wyborcze, których dowolne kształtowanie w celu uzyskania korzystnego rezultatu wyborów nosi nazwę gerymanderingu (Jehlička i in. 2000, s. 255). Koter wspomina o postrzeganiu regionu politycznego także jako będącego rezultatem unifikacji

„określonych poglądów lub aspiracji” (Koter 1993, s. 53), a zatem nie tylko wydzielonego granicami politycznymi.

Specyficzną formą regionu politycznego jest „region międzynarodowy”, który zdaniem Williama R. Thompsona charakteryzuje się: układem relacji i interakcji pomiędzy aktorami o szczególnym stopniu regularności i intensywności, który powoduje, że zmiany zachodzące w jednym punkcie regionu wywierają wpływ na zmiany w innych jego częściach; bliskością aktorów; uznaniem regionu za „teatr działań” ze strony aktorów wewnętrznych i zewnętrznych; podsystem regionalny obejmuje co najmniej dwóch, a najczęściej większą liczbę aktorów (Thompson 1973, s. 101).

Kategorią regionu międzynarodowego posłużył się również Saul B. Cohen w swoim podziale świata na dwa typy takich regionów: geostrategiczne i geopolityczne. Regiony geopolityczne funkcjonują w ramach regionów geostrategicznych i oparte są na czynnikach geograficznych, takich jak bliskość położenia i komplementarność zasobów (Dumała 1994, s. 41, Otok 2004, s. 17).

H. Dumała (1994, s. 43) wyróżniła trzy rodzaje regionów międzynarodowych:

- potencjalne regiony międzynarodowe, w których widoczne są dopiero elementy załączkowe dla późniejszego powstania regionu;
- powstające regiony międzynarodowe, gdzie występują cechy o charakterze najbardziej podstawowym, a inne w formie załączkowej;
- regiony dojrzałe, charakteryzujące się występowaniem wszystkich powiązań regionotwórczych, oddziałujących z różnym nasileniem.

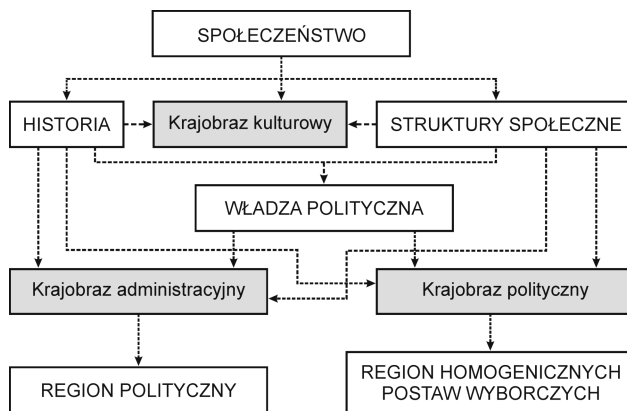
Na tę złożoność problemu nakłada się jeszcze występowanie w przestrzeni regionów mentalnych (świadomościowych), których kształt jest wypadkową zarówno kształtowania się regionów historycznych, jak i politycznych, a zapewne także ekonomicznych i kulturowych, a zatem kilku elementów składających się na krajobraz kulturowy. O występowaniu regionów mentalnych i problemach ich delimitacji świadczą m.in. badania R. Matykowskiego (1996).

Jeszcze inny aspekt pojmowania regionu politycznego proponuje M. Kowalski (2013, s. 14–15) w pracy poświęconej dobrom magnackim w dawnej Polsce, określonych mianem „państw magnackich”. Kowalski uznaje państwo magnackie za region polityczny, definiując je jako: jednostka przestrzenna posiadająca „własne struktury władzy administracyjnej, sądowniczej i gospodarczej funkcjonującej w ściśle określonych, choć zmieniających się granicach”.

Bez wątplenia kategorią nadrzędną jest krajobraz kulturowy, który jest rezultatem działania w przestrzeni całej populacji ziemi w jej złożonych strukturach. W ramach tego krajobrazu da się wyróżnić zarówno krajobraz administracyjny, kreujący m.in. region polityczny, jak i krajobraz polityczny, tworzący zróżnicowane przestrzenie postaw politycznych zasadniczo domknięte w ramach

regionów politycznych, lecz teoretycznie mogące przekraczać ich granice. Współcześnie powstają też ponadpaństwowe polityczne formy integracyjne, które można by zaliczyć także do regionów politycznych, np. Unia Europejska, Unia Eurazjatycka, ale także na niższym niż państwowy poziomie, np. euro-regiony (Soja, Ehrenfeucht, s. 7). M. Koter (1993, s. 53) zauważył istnienie regionu politycznego opartego na „funkcjonalnej jedności regionu jako określonego obszaru formalnej międzynarodowej kooperacji”.

Krajobraz kulturowy jest wypadkową różnorodnych czynników, w tym w pewnym stopniu również politycznych, natomiast krajobraz administracyjny i polityczny są kształtowane pod dominującym wpływem czynnika politycznego. Na powstanie regionu politycznego i regionów heterogenicznych pod względem postaw wyborczych znaczący wpływ ma też czynnik historyczny oraz społeczny, w tym przede wszystkim zróżnicowanie struktur społecznych: rasowych, etnicznych, językowych, kulturowych i religijnych (ryc. 1).

Ryc. 1. Schemat modelowy relacji: krajobraz kulturowy, administracyjny i polityczny a region polityczny
Źródło: opracowanie własne

Interesującą propozycję analizy regionów politycznych Europy Środkowo-Wschodniej przedstawił ukraiński geograf (aktualnie w Akademii Pomorskiej w Słupsku) A. Kuczabski (1999, s. 45–46). Oparł ją na kategorii „geosocjoru” wprowadzonej do literatury w 1966 r. przez rosyjskiego historyka i filozofa Jurija Siemionowa. Jest to skrót, którego rozwinięcie brzmi „organizm społeczno-historyczny” (ros. *социально-исторический «социоисторический» организм*). Siemionow wzorował się na wprowadzonym już w 1911 r. przez socjologia i filozofa historii Weniamina Chrostowa pojęciu organizmu społecznego (Semenov 2003, s. 20). Siemionow zdefiniował „organizm społeczno-historycz-

ny” jako „konkretną odrębną społeczność, która stanowi stosunkowo niezależną jednostkę rozwoju historycznego. Każdy organizm społeczno-historyczny jest zlokalizowany w przestrzeni i czasie. Zajmuje określony obszar. Na pewno kiedyś powstał, a liczne powstałe w swoim czasie organizmy społeczno-historyczne już dawno zanikły, zeszyły ze sceny historycznej” (Semenov 2003, s. 21). Kiedy mówimy o organizmie społeczno-historycznym, to mamy na względzie zazwyczaj nie jeden, ale całe grupy takich obiektów, ich przestrzenną organizację, czyli system organizmów społeczno-historycznych (system socjorów). Każdy organizm społeczno-historyczny tworzy społeczność podporządkowaną jednej władzy, a przestrzennie wyznaczają go granice jurysdykcji owej władzy, czyli w praktyce granice państwa. Choć może też być tak, że w ramach państwa znajdzie się kilka organizmów społeczno-historycznych, np. w imperium Aleksandra Macedońskiego. Aby powstał z tego jeden geosocjor, potrzebny jest odpowiednio długi okres.

Siemionow wyróżnił przy tym różne typy geosocjorów. Mogą one mieć charakter skupień określonych jako „system gniazdowy”, kiedy na niewielkim obszarze pojawia się spora liczba odrębnych geosocjorów, choć ich mieszkańcy mówią jednym językiem (np. dolina Nilu w Egipcie, miasta-państwa sumeryjskie, północno-zachodnia Ruś) (Semenov 2003, s. 24). „Nuklesocjor” (łac. *nucleo* – jądro) tworzy się wówczas, kiedy jeden wiodący organizm społeczno-historyczny (np. Wielka Brytania) kontroluje znaczą liczbę innych tego typu organizmów zlokalizowanych w różnych częściach świata. Taki organizm traktowany jako całość można natomiast nazwać „ultrasocjorem” (łac. *ultra* – ponad, więcej), czyli mocarstwem. Stopień autonomii wchodzących w skład mocarstwa zależnych organizmów społeczno-historycznych bywał zróżnicowany. W przypadkach, kiedy taki organizm zdołał utrzymać cechy państwa, można go określić jako „socjor wasalny” albo „infrasocjor” (łac. *infra* – pod, niżej). Jako przykład przywołano sytuację księstw ruskich pod kontrolą Złotej Ordy. Natomiast kiedy takie organizmy były całkowicie pozbawione cech państwowych i zarządzali nimi przedstawiciele metropolii, można je określić jako „hemisocjor” (grec. *hemi* – pół) (Semenov 2003, s. 25).

Aleksander Kuczabski wychodzi z założenia, że terytorium państwa oddzielone jest granicami stanowiącymi bariery społeczno-terytorialne, w ramach których istnieje konkretne pole polityczno-prawne, czyli właśnie ów geosocjor. Jak stwierdza, „charakterystyczną cechą jakiegokolwiek geosocjora jest obecność takiego systemu stosunków społecznych, który ma wyraźny związek z pewną dzielnicą przestrzeni i tworzy z nią stałą całość” (Kuczabski 1999, s. 42). Ponieważ mapa polityczna świata nie jest kategorią stabilną, ale zmienną, i państwa też nie władają stale tym samym terytorium, co więcej zanikają i pojawiają się w ich miejsce nowe suwerenne jednostki geopolityczne, toteż nie

zawsze geosocjor zachowuje w danym państwie odrębność administracyjną. Kuczabski wyróżnia zatem kolejną kategorię organizmów społeczno-historycznych, określoną jako „subgeosocjor”, stanowiących wynik wymiany terytorialnej – „terytoriów inkorporowanych z historycznie ukierunkowanymi odmiennościami w języku, religii, kulturze materialnej oraz w ogólnym charakterze życia i działalności społeczeństwa”. Kuczabski w swojej analizie wydziela na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej owe subgeosocjory w taki sposób, że nakłada na siebie wszystkie granice polityczne, które funkcjonowały w tej przestrzeni po 1918 r. Dla samej Ukrainy wyróżnia tym sposobem aż 12 subgeosocjorów. Głównym celem metody analizy geosocjorowej jest uchwycenie roli czynnika polityczno-geograficznego we wszelkich przejawach życia społecznego. Po wydzieleniu subgeosocjorów dla każdego z nich opracowuje się polityczną historię (kolejne okresy przynależności państwowej) oraz oblicza się stopień integralności pomiędzy parami subgeosocjorów istniejących przez pewien czas w ramach jednego państwa. Uwzględnia się także zmienność granic, obliczając współczynnik aktualności geosocjorowej. Obliczone wyniki pozwalają na stworzenie modelu graficznego struktury geosocjalnej przy zastosowaniu np. dendrytu wrocławskiego lub drzewa połączeń B. Berry’ego. Pozwala to porównać struktury geosocjalne z różnicami politycznymi i ekonomicznymi regionów poprzez ocenę ich integralności (Kuczabski 1999, s. 46).

3. Współczesne trendy formowania się regionów politycznych

Region polityczny jest w przestrzeni delimitowany za pomocą granic politycznych (na poziomie państw i obszarów zależnych) lub administracyjnych (na poziomie niższych szczebli podziału administracyjnego poszczególnych jednostek geopolitycznych). Ranga tych granic jest zatem, przynajmniej formalnie, zdecydowanie różna, większa w przypadku pierwszych, znacznie mniejsza w przypadku tych drugich. Jednak ostatnie ćwierćwiecze obfituje w takie zmiany mapy politycznej świata, podczas których suwerenność ogłosiło, a często faktycznie uzyskało, kilkadziesiąt jednostek podziału administracyjnego, pierwszego, a nawet niekiedy drugiego i niższych rzędów, tego podziału, przez co dotychczasowe wewnątrzpaństwowe granice administracyjne stały się politycznymi granicami państw. W ten sposób występujące od wielu lat wewnątrzpaństwowe kontrowersje dotyczące kształtu tych jednostek administracyjnych zostały przeniesione na forum międzynarodowe jako spory graniczne pomiędzy suwerennymi państwami.

4. Kształtowanie się regionów politycznych w przestrzeni postradzieckiej

Okazało się także, że ranga, jaką dana jednostka uzyskała w hierarchii podziału administracyjnego danego państwa (federacji), miała potem znaczenie dla uzyskania przez jednostkę prawa do samostanowienia. Dobrym przykładem jest sytuacja Mołdawii i Karelii, byłych autonomicznych socjalistycznych republik radzieckich w ramach ZSRR, które w podobnym czasie uzyskały ten szczebel hierarchii podziału państwa radzieckiego (Mołdawia w 1924 r., w innym niż dziś kształcie terytorialnym w ramach Ukraińskiej SRR, Karelia w 1923 r., także na mniejszym niż współczesny obszarze) (Sienkiewicz 2001, s. 126). W podobnych okolicznościach wypełniania przez ZSRR postanowień układu Ribbentrop-Mołotow, zezwalających mu na aneksję terytoriów państw ościennych na skutek napaści na Finlandię oraz ultimatum wystosowanego do Rumunii, Sowieci również poszerzyli obszary tych republik, ale podnieśli jednocześnie ich rangę na najwyższy szczebel podziału federacji, czyli republik związkowych (od 1940 r. Karelo-Fińska SRR i Mołdawska SRR) (Valev, Slavina 1978, s. 212–213, Gardner 1999, s. 75, Fajbusovič, Martynov 2006, s. 32).

Po zakończeniu drugiej wojny światowej, pomimo formalnego bezpośrednio podporządkowania Rumunii Moskwie i formalnej niezależności zneutralizowanej Finlandii, Sowieci znacznie mniej pewnie czuli się w państwie bałkańskim niż skandynawskim, którego zwasalizowana sytuacja znalazła swe odbicie w politologicznym terminie „finlandyzacja” (Cieślak 1983, s. 299–300, Budge, Newton 1999, s. 87, Davies 2001, s. 1159). Ponieważ w okresie międzywojennym obie omawiane republiki miały w zamyśle stanowić sowieckie odpowiedniki burżuazyjnych państw sąsiednich (Finlandii i Rumunii), podobnie jak Żydowski Okręg Narodowościowy miał być radziecką odpowiedzią na światowy projekt syjonistyczny w Palestynie, toteż ich utrzymanie miało sens tak długo, jak stanowiły rzeczywistą konkurencję (Patek 1997, s. 22). Po wasalizacji Finlandii zbyt cenne stało się utrzymanie wysokiej rangi radzieckiej państwowości Finów, zatem w 1956 r. obniżono rangę tej jednostki administracyjnej ZSRR ponownie do poziomu autonomicznej republiki radzieckiej, już bez wspomnienia o fińskim etnosie, jako Karelska ASSR. Natomiast komuniści rumuńscy nie wzbudzili takiego zaufania Moskwy, i bat w postaci radzieckiego państwa Rumunów nadal był potrzebny, dlatego Mołdawii już nie zdegradowano. W chwili rozpadu ZSRR w 1991 r. okazało się, że dokonuje się on według pierwszego szczebla podziału administracyjnego, czyli republik związkowych, dlatego 23 maja 1991 r. Republika Mołdawska mogła proklamować niepodległość, co doprowadziło do secesji tej części kraju, która już w latach 1924–1940 była republiką autonomiczną (Tarchov 2005, s. 76) i w której Ru-

muni byli zresztą zawsze w mniejszości. W zadniestrzańskiej części Mołdawii proklamowano suwerenność Mołdawskiej Republiki Naddniestrzańskiej, nieuznanej jednak na arenie międzynarodowej.

Karelia natomiast, która jako radziecka republika autonomiczna też starała się o zmianę swojej sytuacji w ramach Federacji Rosyjskiej, utrzymała rangę jednostki pierwszego rzędu podziału administracyjnego jako odrębny podmiot federacji o statusie republiki. Początkowo pod rządami prezydenta Borysa Jelcyna Karelia zdołała nawet uzyskać dość szeroki margines autonomii, dzięki panującej wówczas zasadzie, że każdy podmiot odrębnie negocjuje z władzą federalną jego pozycję ustrojową w ramach federacji począwszy od politycznych zasad wejścia w jej skład (Sobczyński 2006a, s. 163). Drugim szczeblem rokowań był tzw. podział pełnomocnictw pomiędzy władzą republiki a centrum, w którym każdy podmiot kształtował swoją pozycję społeczno-ekonomiczną w Federacji Rosyjskiej (Heusala 2005, s. 262–263).

Niestety po dojściu do władzy Władimira Putina te zasady ustrojowe zostały zrewidowane na niekorzyść podmiotów federacji. W praktyce odrzucono prawo negocjowania zasad udziału w federacji, przyjmując, że wszystkie podmioty będące w składzie Rosyjskiej FSRR automatycznie stały się częścią Rosji. Odrzucono też praktykę negocjacji podziału pełnomocnictw, przyjmując dla całej federacji zunifikowany model, niezależnie od formy ustrojowej podmiotu (a może to być republika – obecnie po aneksji Krymu – 22, obwód – 46, kraj – 9, obwód autonomiczny – 1, okręg autonomiczny – 4 lub miasto wydzielone – po aneksji Sewastopola – 3) (Heusala 2005, s. 245). Aby przełamać opór elit unifikowanych i deprecjonowanych podmiotów, w 2000 r. wprowadzono nowy szczebel podziału kraju o charakterze nie tyle administracyjnym, ile politycznym. Wykorzystano do tego istniejący we wszystkich krajach komunistycznych podział przestrzeni na jednostki planistyczne, zwane makroregionami. Prezydent Putin mianował swoich gubernatorów dla powołanych na bazie makroregionów siedmiu okręgów federalnych, nadając im pozycję zwierzchnią nad należącymi do tych obwodów podmiotami federacji (obecnie jest dziewięć takich okręgów, za sprawą najpierw wydzielenia okręgu północno-kaukaskiego, a ostatnio ustanowienia okręgu federalnego z Republiki Krym i miasta wydzielonego Sewastopola) (Evdokimov 2008, s. 26, Kordonskij 2010, s. 12). W podmiotach federacji, w których prezydentów i gubernatorów wybierano w wyborach powszechnych, w 2004 r. wprowadzono zasadę ich nominacji (Piątkowski 2009 s. 5). Wprawdzie w 2012 r. przywrócono wybór głowy podmiotu federacji, ale parlamenty (dumy) tych jednostek mogą się zrzec tego przywileju i to się obecnie powszechnie dzieje.

W omówionych dotychczas okolicznościach geopolitycznych, Mołdawia zachowała swoją odrębność państwową (choć pozbawiona efektywnej kontroli

części terytorium), a Karelia utraciła nawet niewielki zakres autonomii uzyskany w początkach formowania się Federacji Rosyjskiej.

Drugim przykładem znaczenia hierarchicznej rangi radzieckiej jednostki administracyjnej jest Abchazja. W 1921 r. proklamowano na jej obszarze Abchaską SRR, czyli jednostkę pierwszego rzędu podziału administracyjnego Rosyjskiej FSRR, ale po roku (w 1922 r.) wraz z tej samej rangi socjalistycznymi republikami radzieckimi: Ormiańską, Azerbejdżańską i Gruziańską włączono ją do struktury formalnie równorzędnej, a faktycznie nadrzędnej, czyli Zakaukaskiej FSRR (Hewitt 1999, s. 474). Kiedy w 1931 r. Stalin dokonywał reformy zakaukaskich struktur federalnych ZSRR, obniżył rangę Abchazji do poziomu autonomicznej republiki radzieckiej i włączył ją w skład Gruziańskiej SRR, która wraz z pozostałymi republikami zakaukaskimi utrzymała rangę pierwszego szczebla podziału federacyjnego (Derluguian 2000, s. 4).

Rozpad ZSRR przyniósł suwerenność Republice Gruzji (jej ogłoszenie w marcu 1990 r. nawet wyprzedziło upadek sowieckiego państwa), ale już nie Abchazji, której niższa ranga nie dawała takiej szansy. Abchazowie, pamiętający, że byli niegdyś republiką związkową, podnieśli bunt i wsparci przez Rosję zdołali wygrać z ogarniętą zamętem Gruzją wojnę o niepodległość. Zwycięstwo było pyrrusowe, od ogłoszenia niepodległości Republiki Apsny w 1992 r. aż do 2008 r. żaden podmiot stosunków międzynarodowych nie uznał tej państwowości (Hewitt 1999, s. 474). Sytuację polityczną zmieniła wojna rosyjsko-gruziańska, w toku której wojska Federacji Rosyjskiej przejęły całkowitą kontrolę nad terytorium Abchazji i Osetii Południowej. Rosja jako pierwsza uznała państwowość Abchazji i Osetii Południowej i skłoniła do tego dwóch latynoamerykańskich lewicowych dyktatorów w Wenezueli i Nikaragui. Następnie za kwotę ok. 50 mln dolarów „zakupiła” dalsze uznanie przez Nauru (Brooks 2012), Vanuatu i Tuvalu, przy czym ostatnie dwa państwa, po zainkasowaniu kwoty, wycofały swoje uznanie odpowiednio w 2011 r. i 2014 r. Dla reszty świata Abchazja pozostaje autonomicznym regionem Gruzji.

Podział ZSRR na suwerenne jednostki pierwszego szczebla podziału administracyjnego federacji, czyli były republiki związkowe, sprawił, że powstały suwerenne państwa, których granice były dotąd jedynie granicami administracji wewnątrzpaństwowej i do tego najczęściej wyznaczonymi czysto arbitralnie, bez respektowania powiązań ekonomicznych, a wyłącznie na podstawie rozmieszczenia narodów państwowotwórczych byłych republik radzieckich. Bardzo liczne były zatem niezgodności pomiędzy przebiegiem granic i magistralnych szlaków komunikacyjnych, w szczególności kolejowych. Doprowadziło to do absurdalnych sytuacji, kiedy nowe państwa nie miały wewnętrznych powiązań komunikacyjnych i łączność pomiędzy odległymi ich częściami była możliwa jedynie przez terytorium sąsiada, a nawet kilku państw sąsiednich (np. w Kir-

gistanie i Tadżykistanie). Sama Rosja znalazła się w sytuacji, że magistralne linie kolejowe, łączące stolicę z regionem Północnego Kaukazu, kilkakrotnie przecinały terytoria Ukrainy bądź Kazachstanu, a połączenie z Dalekim Wschodem starą nitką linii transsyberyjskiej wielokrotnie wkraczało na terytorium Kazachstanu (Sobczyński 1999a, s. 400). Rosja, będąc potęgą w podboju kosmosu, utraciła swój najważniejszy kosmodrom w Bajkonurze, który musi dziś od tego państwa dzierżawić. Po rozpadzie ZSRR wiele zakładów produkcyjnych upadło, gdyż ich strategiczni kooperanci znaleźli się w innych krajach, niekiedy bardzo odległych.

W praktyce podziału wewnętrznego ZSRR częste były przypadki występowania enklaw i eksklaw. Kiedy granice te stały się państwowymi, owe zawile ich ukształtowanie zaczęło stanowić problem międzynarodowy. Dodatkowo fakt, iż Rosja zawsze miała w swym składzie obwód kaliningradzki, stanowiący wewnątrzradziecką eksklawę, po proklamacji niepodległości przez republiki bałtyckie doprowadził do powstania eksklawy międzynarodowej, która po rozszerzeniu na wschód UE stała się w niej enklawą. Tylko w dwóch przypadkach eksklawy z okresu radzieckiego zniknęły. Na drodze pokojowej dokonano wymiany litewskiej eksklawy na Białorusi na pograniczną stację kolejową i dzierżawę przez Białoruś obiektu sanatoryjnego w Druskiennikach (Sobczyński 2013, s. 214–215). Ormiańskie eksklawy w Azerbejdżanie zniknęły przez fakt okupacji przez Armenię także otaczających je terenów azerskich aż po Górski Karabach. Natomiast drobne eksklawy azerskie w Armenii również zajęły wojska ormiańskie. Wyjątkiem pozostaje Autonomiczna Republika Nachiczewańska, największa powierzchniowo zakaukaska eksklawa w byłym ZSRR, należąca do Azerbejdżanu, ale oddzielona od niego terytorium ormiańskim. Liczne enklawy i eksklawy w republikach środkowoazjatyckich pomiędzy Tadżykistanem, Kirgistanem i Uzbekistanem były już kilkakrotnie widownią krwawych walk narodowościowych (Sobczyński 1999a, s. 397–399).

Są również przykłady przemian współczesnej mapy politycznej świata dowodzące, iż możliwy był awans z niskiego szczebla podziału wewnętrznego rozpadającego się państwa na szczebel najwyższy tego podziału, a nawet do pełnej niepodległości.

Były Ałtajski Obwód Autonomiczny w składzie Kraju Ałtajskiego w ZSRR, powołany w 1922 r. jako Ojrocki OA (Ekeeva 2012, s. 9), jeszcze u schyłku epoki sowieckiej proklamował, w czerwcu 1991 r., status Górnoałtajskiej SRR, a w 1992 r. ogłosił się Republiką Ałtajską i jako podmiot federacji wszedł w skład Rosji. Akty te zyskały aprobatę władz Rosji. Odmiennie niż analogiczne proklamacje na Północnym Kaukazie, gdzie na dziewięć lat (1991–2000) skutecznie proklamowała niepodległość Czeczeńska Republika Iczkeria, krwawo zlikwidowana przez wojska prezydenta Putina. Wcześniej ziemie czeczeńskie

wraz z inguskimi tworzyły jedną Czecezeńsko-Inguską ASRR. Po secesji części iczkeryjskiej w 1992 r. Ingusze proklamowali odrębną Republikę Inguską, która weszła w skład Federacji Rosyjskiej jako nowy podmiot federacji. Analogicznego podziału sąsiedniej republiki Karaczajo-Czerkieskiej władze centralne nie uznały. W 1990 i 1991 r. na obszarze tej republiki wyłoniły się kolejno: Karaczajska SRR, po roku przemianowana na Republikę Karaczajską, Batałpaszyńska Republika Kozacka oraz Zełenczuksko-Urupska Kozacka SRR, zjednoczone następnie w Górnokubańską Republikę Kozacką, a także Republika Czerkiesji i Republika Abazyńska (Kazakov 2013, s. 283). Za rządów Borysa Jelcyna przystąpiono do prac nad podziałem republiki Karaczajo-Czerkieskiej na dwa odrębne podmioty federacji obu narodów, jednak przeprowadzone 28 marca 1992 r. referendum przyniosło zwycięstwo zwolennikom utrzymania tej dualnej republiki. Od grudnia 1992 r. Republika Karaczajo-Czerkieska stała się jednym podmiotem federacji.

Niechęć wobec tworzenia suwerennych autonomii narodowościowych w przestrzeni postradzieckiej da się potwierdzić też niedopuszczeniem do powstania suwerennego Tatarstanu, który w początkowej fazie tworzenia federacji był jedynie w związku konfederacyjnym z Rosją (Sobczyński 2006a, s. 164). Ograniczono też szeroką autonomię nie tylko Karelii, ale także republik Sacha (Jakucja), Mari-El, Baszkortostan, Tuwa (Tywa) i Chałmg-Tengcz (Kałmucja). Jedyne ustępstwa, poza spacyfikowaną Republiką Czecezeńii i Dagestanem, poczyniono wobec zawsze sprzyjających Rosjanom Osetyjczyków, których Republika Północnej Osetii – Alanii cieszy się szeroką autonomią i ma za południowego sąsiada quasi-niepodległe osetyjskie państwo Republikę Osetii Południowej. Oba te nieuznawane państwa Abchazja i Osetia Południowa są *de facto* częścią Federacji Rosyjskiej, która chroni militarnie ich terytoria, dotuje budżet narodowy i zapewnia całość potrzebnej im energii elektrycznej. O stanie suwerenności Abchazji świadczy wymownie fakt, że w trakcie trwania Zimowych Igrzysk Olimpijskich w Soczi w 2014 r. rosyjskie siły specjalne obsadziły 10-kilometrowy pas pogranicza po stronie abchaskiej w obawie przed atakami terrorystycznymi.

Kolejnym przykładem regresu autonomii narodowościowej w Rosji jest likwidacja sześciu okręgów autonomicznych, które w czasach radzieckich nazywano okręgami narodowościowymi (Korytnyj 2006, s. 29). Następową ona przez łączenie tych jednostek z sąsiednim obwodem i przemianowania całości w kraj. W 2005 r. Komi-Permiacki OA został włączony do obwodu permskiego, przemianowanego na Kraj Permski. W 2007 r. Ewenkijski OA i Dołgano-Nieniecki (Tajmyrski) OA zostały włączone do Kraju Krasnojarskiego, Koriacki OA włączono do obwodu kanczackiego, tworząc Kraj Kanczacki. W 2008 r. Ust-Ordyńsko Buriacki OA włączono do obwodu irkuckiego, a Agińsko-

-Buriacki OA włączono do obwodu czytyjskiego, tworząc Kraj Zabajkalski (Andreev, Plučevskaja 2005, s. 186, Fajbusovič, Martynov 2006, s. 29, Dautmierzaev 2013, s. 21–22). Tym sposobem z jednej strony etnicznie rosyjski obwód zachowywał status podmiotu federacji (niekiedy jako kraj), a obwód autonomiczny zamieszkiwany przez mniejszość narodową go tracił. Z drugiej strony łączenie słabych podmiotów ma uzasadnienie przede wszystkim ekonomiczne, ale także polityczne, czego koronnym przykładem był Koriacki OA, gdzie na 25 tys. mieszkańców aż 13 tys. było urzędnikami administracji (Ovčinnikov 2006, s. 103).

Trzeba jednak przyznać, iż niechęć do poszerzania autonomii podmiotów federacji nie dotyczy tylko obszarów mniejszości etnicznych, ale także obwodów i krajów etnicznie rosyjskich, które ze względu na strategiczne położenie lub zasobność w cenne surowce dążyły do poprawy pozycji w federacji. Można tu przypomnieć nieudane próby ustanowienia Republiki Uralskiej (Fedoseev 2008, s. 1), Republiki Kozaków Dońskich (Grau 1993), Republiki Bałtyckiej w obwodzie kaliningradzkim (Palmowski 2013, s. 290) albo żądania bardzo szerokiej autonomii wysuwane przez obwody permski, tiumeński i Kraj Nadmorski.

Przemiany w strefie postradzieckiej polegające na próbach secesji, zdobycia autonomii lub podniesienia rangi jednostki geopolitycznej w strukturze administracyjnej kraju wystąpiły w większości byłych republik radzieckich (np. w Azerbejdżanie, gdzie secesji dokonał Górski Karabach) (Başer 2008, s. 74).

Próby takie podejmowano też w Mołdawii, poza udaną secesją Naddniestrza autonomię uzyskał niespójny przestrzennie zespół gmin nazwany Krajem Gagauskim (Gagauz Yeri), a w kwietniu 2014 r. o status autonomiczny upomniała się bułgarska społeczność powiatu Taraclia (*Bulgarian ethnics...* 2014).

Niestety niechlubną kartę w tym kontredansie żądań niepodległościowo-autonomicznych odegrała polska mniejszość na Litwie, która kilkakrotnie próbowała torpedować litewską niezależność poprzez powoływanie quasi-autonomicznych regionów i to związanych z upadłym już mocarstwem – ZSRR. Fakt ten, wraz z wstrzymaniem się od głosu polskich posłów podczas głosowania deklaracji niepodległości Litwy, kładzie się do dziś cieniem na polsko-litewskich relacjach.

Inspirowany przez Rosję proces dezintegracji Ukrainy, który właśnie teraz rozgrywa się na jej obszarze, też zaczął się od oderwania autonomicznej Republiki Krymu, która po przeprowadzonym przez jednostki rosyjskie referendum w warunkach quasi-okupacji proklamowała niepodległość, aby w następnym dniu przystąpić do Federacji Rosyjskiej. Kolejne akty secesji również rozgrywają się w granicach obwodów, w których 12 maja 2014 r. separatyści przeprowadzili quasi-referenda wygrane jakoby przez zwolenników niepodległości ludowych republik Donieckiej i Ługańskiej, po kilku tygodniach połączonych

w Noworosję. Czas pokaże, czy dojdzie do ostatecznej secesji, czy obwody te zdobędą jedynie autonomię w ramach nowej formy ustrojowej Ukrainy, ale ich delimitacja, jak się wydaje, będzie oparta na dotychczasowych granicach tych jednostek administracyjnych. Jedynymi wyjątkami w strefie postradzieckiej, kiedy secesja dokonała się bez respektowania granic administracyjnych, i to nawet niskiego szczebla (rejonów), są granice mołdawsko-naddniestrzańska oraz azersko-karabachska, gdzie decydującym czynnikiem delimitacji była linia frontu w chwili zawarcia rozejmu.

5. Nowe regiony polityczne na mapie świata

Przekształcenie się jednostek administracyjnych pierwszego rzędu w niepodległe państwa nie jest jedynie specyfiką strefy postradzieckiej. Takie same procesy zaszły w trakcie rozpadu innych komunistycznych federacji Czechosłowacji i Jugosławii. W przypadku Czechosłowacji, której republiki w obecnej formie utworzono po stłumieniu antykomunistycznego powstania w 1968 r., jej rozpad odbył się w toku tzw. atlasowej rewolucji na drodze pokojowej i referendum właśnie na szczeblu republik federacji. Aspiracje autonomiczne Moraw i Śląska w Czechach nie zostały uwzględnione, choć trzeba przyznać, iż faktycznie nie były one silnie artykułowane. Zignorowano natomiast bardzo silne aspiracje autonomicznego ruchu mniejszości węgierskiej na południu Słowacji.

W Jugosławii rozpad federacji również odbywał się wzdłuż granic jednostek pierwszego szczebla podziału administracyjnego (republik), ale w większości przypadków (poza Macedonią i Czarnogórą) towarzyszyły mu krótsze lub dłuższe działania wojenne. W Jugosławii tendencje separatystyczne sięgnęły też na niższy szczebel podziału administracyjnego nawet do poziomu gmin, choć niemal wszystkie takie deklaracje zakończyły się niepowodzeniem. Jedyne trzy wyjątki to uzyskanie niepodległości przez Kosowo, autonomii przez Republikę Serbską i statusu autonomicznego kondominium przez dystrykt Brčko (obie w Bośni i Hercegowinie). Kosowo tylko formalnie sytuowało się niżej niż republika, gdyż w okresie komunistycznym, od 1946 r. stanowiło autonomiczny dystrykt, a od 1963 r. autonomiczną prowincję w Republice Serbskiej, ale już od 1974 r. w titowskiej jeszcze Jugosławii zyskało, wraz z Wojwodiną, status podobny jak republika. Republikę Serbską w Bośni i Hercegowinie też wydzielono na podstawie dawnych gmin (*općiny*) z okresu jugosłowiańskiego, z wyjątkiem tych obszarów, gdzie front miał znaczenie strategiczne, a więc wokół Sarajewa, Mostaru, Gorażde i w dolinie Sawy. Tam granicą stała się linia demarkacyjna między wojskami walczących stron. W dzielnicy Sarajewa Dobrinji jest to przyczyną licznych absurdów, m.in. podziału bloków mieszkalnych byłej wioski olimpijskiej i centrum handlowego linią graniczną.

Proces zdobywania przez regiony autonomiczne poszczególnych państw pełnej suwerenności dał się też zaobserwować w Afryce, gdzie państwami stały się prowincje Etiopii – Erytrea, Sudanu – Sudan Południowy oraz Somaliland i Puntland w Somalii. Jedne z nich zyskały międzynarodowe uznanie, inne zaś nie. Natomiast próby secesji nieautonomicznych prowincji nie zakończyły się sukcesem (np. tuareskie republiki Amazighe Tumoujgha i Azawad, Kabinda w Angoli, Wschodnie Carpivi w Namibii, Ziguinchor w Senegal, Południowy Madagaskar) (Alvarado 2012, s. 2, Sobczyński 2012, s. 253–255). W Azji taką drogę do niepodległości przeszły: Singapur, Bangladesz (Pakistan Wschodni), Turecka Republika Cypru Północnego i Górski Karabach, a dąży do tego Palestyna, ale znacznie dłuższa jest lista prób nieudanych z Tybetem, Tamilskim Ilamem (Północny Cejlon) i filipińskim Autonomicznym Regionem Moro na czele.

W 2014 r. w Europie odbyły się dwa referenda na temat niepodległości regionów autonomicznych – legalne w Zjednoczonym Królestwie w Szkocji i w Hiszpanii w Katalonii, uznane za nielegalne. Takie referendum odbyło się w Grenlandii (2008 r.) i zadecydowało o poszerzeniu autonomii wyspy w ramach Królestwa Danii. Podobną drogą stopniowego uniezależniania się idą autonomiczne Wyspy Owcze. Autonomiczny region Belgii, Flandria, również wykazuje tendencje secesjonistyczne.

Destrukcyjne procesy dotyczą nie tylko suwerennych jednostek politycznych, ale także terytoriów zależnych, czego przykładem jest rozpad Antyli Holenderskich w 2010 r. (Sobczyński 2011, s. 33–35).

Proces zwiększania liczby autonomicznych podmiotów federacji postępuje w Republice Indyjskiej, gdzie powołano nowe stany: w 2000 r. z Madhja Pradeś wydzielono Čhattisgarh, z Uttar Pradeś – Uttarańćal (od 2007 r. Uttarakhand), a z Biharu – Dźharkhand. To zapewne jeszcze nie koniec przemian struktury administracyjnej Indii, gdyż *de facto* funkcjonują już samorządne terytoria Bodoland i Północny Cachar (Karbi Anglong) w Asamie (Sobczyński 2012, s. 234), planowany jest też nowy stan Delhi wokół stolicy i kilka innych. W 2009 r. zainicjowano proces wydzielenia ze stanu Andhra Pradeś stanu Telangana, sukcesora dawnego Księstwa Hajdarabadu, które w 1947 r. nie optowało za wejściem w skład Indii, lecz wybrało niepodległość, po roku zlikwidowaną zbrojnie. W 2013 r. partia rządząca zaakceptowała plan utworzenia Telangany (*Fresh demarcation...* 2013).

W sąsiedztwie Indii nastąpił jedyny na świecie powojenny przypadek likwidacji niepodległego państwa i redukcji jego statusu do rangi jednostki administracyjnej pierwszego szczebla podziału innego państwa – stanu indyjskiego, której to nieprzyjemności doświadczyło Księstwo Sikkimu w 1975 r. (Sobczyński 2006a, s. 257). Podobny los w ostatnich dniach drugiej wojny światowej spotkał

formalnie niezależną, choć faktycznie skomunizowaną i zwasalizowaną przez Moskwę Ludową Republikę Tannu-Tuwy, a ostatnio Republikę Krymu.

W Kanadzie również obserwujemy rozwój struktur administracyjnych, szczególnie na obszarach terytoriów federalnych. Są one rezultatem nowej polityki wobec ludności autochtonicznej i polegają na tworzeniu samorządnych regionów inuickich w strefie polarnej. W 1999 r. powstało ogromne powierzchniowo (ponad 2 mln km²) federalne Terytorium Nunavut, wydzielone z dotychczasowych Terytoriów Północno-Zachodnich. Od 1974 r. tworzone są również samorządne jednostki inuickie na niższych szczeblach podziału administracyjnego. Wówczas po wysiedleniach Inuitów i Indian Cree, na północy Labradoru, w jego quebeckiej części, w związku z budową hydroelektrowni nadano im prawo do ziem określonych jako Nunavik. Od 1984 r. funkcjonuje umowa o samorządzie terytorialnym z plemieniem Inuvialuit w delcie rzeki Mackenzie (Wróbel, Wróbel 2000, s. 190–191). Jako ostatni, w 2005 r. powołano samorządny region na północy Labradoru, w jego części nowofundlandzkiej, pod nazwą Nunatsiavut (*The path to the self-government...* 2014). Region obejmuje 28 tys. km² lądu oraz 44 tys. km² kanadyjskich morskich wód wewnętrznych. Jednakże w sensie prawa własności Inuici otrzymali tylko obszar o powierzchni 15,8 tys. km².

Przegląd losów jednostek autonomicznych zarówno w państwach federacyjnych, jak i zróżnicowanych dowodzi, że we współczesnym świecie *raison d'État* państw staje się niedopuszczenie do powstania w ich strukturze administracyjnej jednostek autonomicznych, gdyż prowadzi to niejednokrotnie do wewnętrznej destrukcji integralności państwa, a nawet jego całkowitej likwidacji.

W przypadku Polski źle rokuje to dążeniom śląskich autonomistów, pomimo że pierwsza autonomia województwa śląskiego z okresu międzywojennego nie przyczyniła się do utraty przez Polskę niepodległości.

Literatura

- Alvarado D., 2012, *Independent Azawad: Tuaregs, jihadist and an uncertain future for Mali*, „Notes Internationals”, no 54, Barcelona Centre for International Affairs, Barcelona.
- Andreev A.W., Plučevskaja E.V., 2005, *K voprosu o reformirovanii administrativno-territorialnogo delenija Rossijskoj Federacii*, „Izvestia Tomskiego Politechničeskogo Universiteta”, 306 (1), s. 184–187.
- Arnold S., 1951, *Geografia historyczna Polski*, PWN, Warszawa.
- Barbag J., 1987, *Geografia polityczna ogólna*, PWN, Warszawa.
- Barwiński M., 2006, *Influence of former political borders on election results in Poland*, Università degli Studi di Trento, Trento: <http://www.unitn.it/events/borderscapes>.

- Başer B., 2008, *Third party mediation in Nagorno-Karabagh: part of the cure of the disease?* „Journal of Central Asian and Caucasian Studies (Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları)”, International Strategic Research Organization, 5, s. 71–96.
- Bilska-Wodecka E., Balon J., 2005, *Krajobraz kulturowy*, [w:] Jackowski A. (red.), *Słownik szkolny. Geografia*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków, s. 201.
- Brooks C., 2012, *To recognize or not to recognize Abkhazia? That is Vanuatu question*, Radio Free Europe. Radio Liberty: <http://www.rferl.org/content/abkhazia-vanuatu-georgia-russia-recognition/24688283.html> (14.05.2014).
- Bruhnes J., 1947, *La géographie humaine*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Budge I., Newton K. (red.), 1999, *Polityka nowej Europy. Od Atlantyku do Uralu*, KiW, Warszawa.
- Bulgarian ethnics in Moldova seek autonomy*, 2014, Moldova.org, 15.05: <http://www.moldova.org/bulgarian-ethnics-in-moldova-seek-autonomy-236333-eng> (14.05.2014).
- Cieślak T., 1983, *Historia Finlandii*, Ossolineum, Wrocław.
- Dautmierzaev A.Z., 2013, *Politika optimalizacii territorialnogo ustrojstva gosudarstva*, MGU, Moskwa.
- Davies N., 2001, *Europa. Rozprawa historyka z historii*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Derluguian G., 2000, *The forgotten Abkhazia: anatomy of post-socialist ethnic war*, PONARS Policy Memo, nr 163, The Program on New Approaches to Research and Security in Eurasia (PONARS), George Washington University, New York.
- Dobrowolska M., 1948, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, „Przegląd Geograficzny”, 21 (3–4), s. 151–204.
- Dumała H., 1994, *Region jako pojęcie nauki o stosunkach międzynarodowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. K, 1 (3), s. 37–45.
- Ehrenfuecht R., 2002, *The new regionalism: a conversation with Edward Soja*, „Critical Planning. UCLA Urban Planning Journal”, Summer, s. 5–12.
- Ekeeva N.M., 2012, *Istorija obrazovanja Gorno-Altajskoj (Ojrotskoj) avtonomnoj oblasti*, [w:] Gavrikov A.N. (red.), *Istorija i sovremennost' Respubliki Altaj. Materialy respublikanskoj naučno-istoričeskoj konferencii*, Komitet po Dielam Archivov Respubliki Altaj, Gorno-Altajsk, s. 8–10.
- Evdokimov S.I., 2008, *Administrativno-territorialnyje preobrazovanija v Rossii: ocenka istoričeskogo opyta*, „Pskovskij Regionalnyj Žurnal”, 6, s. 24–28.
- Fajbusovič F.L., Martynov V.L., 2006, *Tendencii i perspektivy izmenienija administrativno-territorialnogo delenija Rossii*, „Pskovskij Regionalnyj Žurnal”, 2, s. 28–36.
- Fedoseev A., 2008, *Nesostojavšjasja Ural'skaja Respublika. Ves sor w odnoj izbie*, Kompromat.Ru: http://www.kompromat.ru/page_22564.htm (28.05.2014).
- Florczyk A., Żukowski T. Najdowski Z., 1989, *Nowa geografia polityczna Polski*, [w:] Kałuża R. (red.), *Polska – wybory '89*, Wydawnictwo Andrzej Bonarski, Warszawa, s. 203–213.
- Fresh demarcation: Congress approves new state in India*, 2013, „The Express Tribune”, 31.07, Karachi: <http://tribune.com.pk/story/584349/fresh-demarcation-congress-approves-new-state-in-india> (13.05.2014).

- Gardner L.C., 1999, *Strefy wpływów. Wielkie mocarstwa i podział Europy. Od Monachium do Jalty*, KiW, Warszawa.
- Grau L.W., 1993, *The Cossack Brotherhood reborn: a political/military force in a realm of chaos*, „Low Intensity Conflicts and Law Enforcement”, 2 (3): <http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/cossack/cossack.htm> (28.05.2014).
- Gregory D., Johnston R., Pratt G., Watts M.J., Whatmore S. (red.), 2009, *The dictionary of human geography*, Wiley-Blackwell, Chichester.
- Heusala A.-L., 2005, *The transition of local administration culture in Russia*, Kikimora Publications, Saarijärvi.
- Hewitt G., 1999, *Abkhazia, Georgia and the Circassians (NW Caucasus)*, „Central Asia Survey”, 18, s. 463–499.
- Isaczenko A.G., 1975, *Rozwój myśli geograficznej*, PWN, Warszawa.
- Jehlička P., Tomeš J., Daněk P., 2000, *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*, Univerzita Kralova, Praha.
- Kazakov Ch.Ch., 2013, *Nacional'no-kulturnyje obščestvennyje ob'edinenija v regional'nom političeskom processe*, „Kaspijskij Region”, 2, s. 280–286.
- Kordonskij S., 2010, *Rossia. Pomiestnaja federacija*, Europa, Moskwa.
- Korytnyj L.M., 2006, *Administrativno-territorialnoe deleniye Rosii. Bassejnovyj variant*, „Geografija i prirodnyje riesursy”, 4, s. 29–37.
- Kosmala G., 2003, *Granica reliktowa. Trwałość byłej granicy polsko-niemieckiej między Sulmierzycami a Rychtalem w krajobrazie i w świadomości*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń.
- Koter M., 1993, *Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia*, [w:] Handtke K. (red.), *Region i regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 49–74.
- Kowalski M., 1998, *Wyznanie a preferencje wyborcze mieszkańców Białostoczczyzny (1990–1997)*, „Przegląd Geograficzny”, 70 (3–4), s. 269–282.
- Kowalski M., 2000, *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998*, Geopolitical Studies, 7, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kowalski M., 2003, *Polaryzacja zachowań wyborczych w Polsce jako rezultat cywilizacyjnego rozdarcia kraju*, [w:] Kowalski M. (red.), *Przestrzeń wyborcza Polski*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Oddział Akademicki PTG, Warszawa, s. 11–48.
- Kowalski M., 2013, *Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny*, Prace Geograficzne, 238, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kuczabski A., 1999, *Metoda geosocjorowa w badaniach polityczno-geograficznych*, [w:] Kitowski J. (red.), *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Wydział Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, Komisja Geografii Komunikacji PTG, „Rozprawy i monografie Wydziału Ekonomicznego”, 18, Rzeszów, s. 41–62.
- Martin G.J., 1981, *All possible worlds: a history of geographical ideas*, John Wiley and Sons, New York.

- Matykowski R., 1996, *Rola świadomości regionalnej w kształtowaniu granic regionu poznańskiego*, [w:] Czyż T. (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 127–140.
- Matykowski R., 1997, *Geografia wyborów po polsku*, „Kwartalnik Geograficzny”, 1, s. 11–22.
- Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, 2008, Intergovernmental Committee for the Protection of World Natural and Cultural Heritage, UNESCO, New York.
- Otok S., 2004, *Geografia polityczna. Geopolityka – ekopolityka – globalistyka*, PWN, Warszawa.
- Ovčinnikov A.P., 2006, *Reforma administrativno-territorialnego ustrojstwa gosudatstva: cel i sredstvo*, „Vestnik Samarskogo Gosudarstvennogo Universiteta”, 8, s. 99–105.
- Palmowski T., 2013, *Kaliningrad – szansa czy zagrożenie dla Europy Bałtyckiej?* Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Patek A., 1997, *Birobidżan. Sowiecka ziemia obiecana?* Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagiellonica, Kraków.
- Piątkowski P., 2009, *Pozycja Władimira Putina i Dmitrija Miedwidiewa na rosyjskiej scenie politycznej*, Instytut Bezpieczeństwa Krajowego, Wyższa Szkoła Zarządzania Personelem, Warszawa.
- Semenov J.I., 2003, *Filosofija istorii. Obščaja teorija, osnovnye problemy, idei i koncepcii ot drevnosti do našich dnei*, Sovremiennyie t'etradi, Moskwa.
- Sienkiewicz W., 2001, *Rosja. Leksykon PWN Historia świata*, PWN, Warszawa.
- Smith A.T., 2003, *The political landscape: constellations of authority in early complex polities*, University of California Press, Berkeley.
- Sobczyński M., 1993, *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*, „Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, 14, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Sobczyński M., 1994, *Delimitacja województwa piotrkowskiego z punktu widzenia trwałości struktur administracyjno-terytorialnych*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica”, 18, s. 11–23.
- Sobczyński M., 1999a, *Geograficzno-polityczna analiza stosunków komunikacyjnych byłych państw radzieckich*, [w:] Kitowski J. (red.), *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Wydział Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, Komisja Geografii Komunikacji PTG, „Rozprawy i monografie Wydziału Ekonomicznego”, 18, Rzeszów, s. 389–402.
- Sobczyński M., 1999b, *Ekologia polityczna Łodzi*, [w:] Kaczmarek J. (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach. XI Konwersatorium wiedzy o mieście*, Katedra Geografii Miast i Turyzmu UŁ, ŁTN, Łódź, s. 79–83.
- Sobczyński M., 1999c, *Zasięg terytorialny regionu łódzkiego oraz lokalne preferencje podziału administracyjnego niższych szczebli na obszarze ziemi wieluńskiej*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 1, s. 149–163.
- Sobczyński M., 2000a, *Historia powołania i przemiany administracyjne województwa łódzkiego*, [w:] Sobczyński M., Michalski W. (red.), *Województwo łódzkie na tle*

- przemian administracyjnych Polski. W osiemdziesiątą rocznicę utworzenia województwa*, Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział w Łodzi, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych Biuro Rozwoju Regionalnego w Łodzi, Łódź, s. 7–21.
- Sobczyński M., 2000b, *Zróżnicowanie przestrzenne postaw politycznych mieszkańców Łodzi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Sobczyński M., 2003, *Kilka uwag o metodologii geografii wyborczej wielkiego miasta w Polsce*, [w:] Kowalski M. (red.), *Przestrzeń wyborcza Polski*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Oddział Akademicki PTG, Warszawa, s. 115–130.
- Sobczyński M., 2004, *Typologia podziałów terytorialnych (specjalnych) województwa łódzkiego*, [w:] Jakubowicz E., Raczyk A. (red.), *Regionalny wymiar integracji europejskiej. Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. 8, cz. 2, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Geografii Społecznej i Ekonomicznej, Zakład Zagospodarowania Przestrzennego, Wrocław, s. 155–166.
- Sobczyński M., 2006a, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń.
- Sobczyński M., 2006b, *Wprowadzenie*, [w:] Sobczyński M., Kulesza M., *Miejsce i rola powiatu w tradycji podziału terytorialnego Polski*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 5–6.
- Sobczyński M., 2011, *Przemiany ustrojowe posiadłości francuskich, brytyjskich i holenderskich w ich drodze do integracji z Unią Europejską*, [w:] Żelichowski R. (red.), *Terytoria zamorskie Wielkiej Brytanii, Francji i Niderlandów oraz niektóre europejskie terytoria specjalne a Unia Europejska*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 17–42.
- Sobczyński M., 2012, *Pokój i bezpieczeństwo w skali globalnej*, [w:] Trzepacz P. (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 213–290.
- Sobczyński M., 2013, *Zmiany polityczne, terytorialne i spory graniczne w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r.*, [w:] Eberhardt P. (red.), *Studia nad geopolityką XX wieku*, Prace Geograficzne, 242, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 181–233.
- Szul R., 2003, *Wpływ uwarunkowań historycznych na zachowania wyborcze. Refleksje nad geografiami wyborczą Polski i Hiszpanii*, [w:] Kowalski M. (red.), *Przestrzeń wyborcza Polski*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Oddział Akademicki PTG, Warszawa, s. 49–56.
- Tarchov S., 2005, *Izmenenie administrativno-territorialnogo delenija Rossii w XIII–XX v.*, „Logos”, 1, s. 65–101.
- The path to the self-government*, 2014, Nunatsiavut Government:
<http://www.nunatsiavut.com/government/the-path-to-self-government> (13.05.2014).
- Thompson W.R., 1973, *The regional subsystem. A conceptual explication and a propositional inventory*, „International Studies Quarterly”, 1, s. 89–117.
- Tyszkiewicz J., 2014, *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, DiG, Warszawa.
- Valev L.B., Slavin G.M. (red.), 1978, *Sovetskij Sojuz i bor'ba narodov Central'noj i Jugo-vostočnoj Evropy za svobodu i nezavisimost' 1941–1945 gg.*, Nauka, Moskva.

- Warnke M., 1994, *Political landscape. The art history of nature*, Reaktion Books Ltd., London.
- Wróbel P., Wróbel A., 2000, *Kanada. Historia państw świata w XX wieku*, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- Zarycki T., 2003, *Polska przestrzeń wyborcza w perspektywie modelu centrum-peryferie*, [w:] Kowalski M. (red.), *Przestrzeń wyborcza Polski*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Oddział Akademicki PTG, Warszawa, s. 57–70.

**The cultural, administrative and political landscapes vs. political region.
Some remarks about the essence of these phenomena**

Summary

This article concerns the definitions, worldwide views and Polish literature on the nature of cultural, administrative and political landscape and in this context discusses the nature and functioning of the political region. As examples of the transition of political regions, illustrating the discussion from the first part of the article, there were selected the changes of the administrative landscape and the world political map at the turn of the centuries in the post-Soviet space, as well as in Africa, India and Canada.

Key words: cultural landscape, administrative landscape, political landscape, political region.

Marek Sobczyński, prof. dr hab.
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Wydział Nauk Geograficznych,
Uniwersytet Łódzki, 90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31